

УДК 81'27-115=161.2=161.1"13/16"

**ОПОЗИЦІЯ «СИЛЬНИЙ» – «СЛАБКИЙ» У МІЖКУЛЬТУРНИЙ
КОМУНІКАЦІЇ XIV – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.
(НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОВ)**

Лариса Гонтарук

*Національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
larysagontaruk@i.ua*

Предметом дослідження у статті є мовні контакти двох сусідніх народів, українців та росіян, у XIV – першій половині XVII ст. Завдання: 1) здійснити статистичні обрахунки запозичень в українській писемній, а пізніше літературній мові за результатами українських історичних словників; 2) розкрити ознаки опозиції «сильний» – «слабкий» шляхом з'ясування позамовних чинників функціонування української та російської мов XIV – першої половини XVII ст. Аналіз екстралінгвістичних чинників, які впливали на функціонування цих мов у вказаному періоді, засвідчив, що мовні контакти між розмовними українською та російською мовами існували як результат різноманітних зв'язків цих народів упродовж усього періоду, однак вплив російської мови на українську писемну був відсутній, і саме російська мова того періоду зазнавала впливу української.

Ключові слова: мовні контакти, екстралінгвістичний чинник, «сильна» позиція мови, «слабка» позиція мови.

Досліджуючи причини і шляхи взаємодії мов, мовознавці розглядають різні варіанти взаємовідношень між різними мовними спільнотами. Зокрема, вони вказують на «сильну» і «слабку» позицію контактуючих мов, що визначають не стільки напрям впливу (передовсім лексичного), скільки його характер. У більшості випадків процеси прямують від ареалу, що характеризується «сильною» позицією, до ареалу зі «слабкою» позицією. Непроникність мови безпосередньо залежить від «сильної» позиції, якою вона характеризується в певну історичну епоху. «Сильна» позиція, як правило, є прерогативою зовнішніх, екстралінгвістичних причин. Тільки у виняткових випадках мовна непроникність зумовлена морфологічною чи навіть фонетичною своєрідністю, тобто інтралінгвістичними факторами [1: 62–65; 2: 299–301].

Нерідко вирішальну роль при формуванні «сильної» позиції відіграють чинники політичного, економічного, наукового і, нарешті, психологічного характеру. З двох контактуючих етносів «сильну» позицію зазвичай займає той, який перебуває на вищому рівні економічного чи культурного розвитку [3: 6; 4: 550]. Хоча, на думку Б. Задорожного, протиставлення «сильний» – «слабкий» не обов'язково відповідає протиставленню «з вищим рівнем культури – з нижчим рівнем культури» [5: 182]. Як правило, необхідність запозичень зумовлена інтелектуальним станом етносу, його усвідомленою потребою назвати певне явище, предмет, абстрактне поняття. При цьому запозичення слів чи мовних структур не завжди має характер усвідомленого процесу, хоча воно завжди чітко детерміноване зовнішніми умовами [6: 5]. Важливим чинником мовного контактування, що активізує процес лексичного запозичення, є взаємодія літературних мов (пор.: [7: 13]).

Відносно легко запозичують одна від одної слова (разом з предметами або звичаями, які означають) мови, які перебувають у географічних або культурних контактах.

Мета дослідження – з'ясувати, чому два історичні словники української мови не містять слідів впливу російської мови на українську. Завдання: 1) здійснити статистичні обрахунки запозичень в українській писемній, а пізніше літературній мові за результатами українських історичних словників; 2) розкрити ознаки опозиції «сильний» – «слабкий» шляхом з'ясування позамовних чинників функціонування української та російської мов XIV – першої половини XVII ст. Методи дослідження: елементи зіставного, статистичного, синтезу та аналізу.

1. Кількісні показники запозичень, зафіксованих історичними словниками української мови

Кількість запозичень в українській писемній, а пізніше літературній мові відображають реєстри історичних словників української мови XIV–XV ст. [8] та XVI – першої половини XVII ст. [9]. Зокрема у «Словнику староукраїнської мови XIV – XV ст.» засвідчено 600 запозичень [8]: 430 полонізмів, 64 чехізми, серед яких 42 слова старовірхньонімецького походження та 50 – латинського, що потрапили в українську мову через посередництво чеської та польської мов, задокументовано ще 18 лексем германського та 6 слів латинського походження без вказівки на мову-посередник. Ці запозичення, щоправда, не відображають справжньої кількості іншомовних слів в українській актовій мові, оскільки автори словника не ставили за мету фіксувати всю запозичену лексику, зосередивши основну увагу на питомій. Як бачимо, серед іншомовних слів не задокументовано жодного російського.

Дані «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» значно повніші, оскільки запозичення стали предметом зацікавленень його авторів. Однак повна картина буде відтворена лише після виходу всіх випусків цього словника. Поки що розглянемо й проаналізуємо матеріал п'ятнадцяти випусків, що побачили світ. Літери **а** – **л** містять 17 056 слів [9]. Серед них виділяються 3799 запозичень, тобто, 22, 27 % від загальної кількості слів. Цифри не зовсім точні з огляду на відсутність єдиного підходу до розуміння запозичень, про що вже говорилося раніше [10: 80]. Однак похибка за будь-яких умов невелика. Ми здійснили обчислення, майже не піддавши ревізії дані словника, а беремо до уваги, як правило, ті запозичення, які в ньому виділено.

Серед 3799 запозичень у словнику засвідчено 1764 слова з польської, 1143 – з церковнослов'янської, 396 – з латинської, 257 – з грецької, 135 – з німецької, 47 – з чеської, 48 – з угорської¹, 37 – з турецької, 14 – з арабської, по 12 – з італійської, французької, тюркських мов, 8 – з гебрейської, по 5 – з молдавської, литовської, перської, татарської, 4 – з румунської, 2 – з російської, по 1 – з єврейської, монгольської, хорватської, болгарської мов. Таким чином, серед 23-ох мов, які брали участь у поповненні українського тезаурусу чужомовними словами, найбільша кількість запозичень була з польської мови – 10,34% від усієї кількості реєстрових слів, задокументованих у 15-ти томах, а від кількості усіх запозичень – 46,43%. Другою за кількістю є група запозичень з церковнослов'янської мови – від усієї кількості слів 6,70%, від усіх запозичень – 30,08%. Інші мови становлять значно менший відсоток, відповідно: 2,32% / 10,42% – латинська, 1,50% / 6,76% – грецька, 0,79% / 3,55% – німецька, 0,27% /

¹ Автори словника виокремлюють мадярські (41 слово) й угорські (7 слів) запозичення. На наш погляд, це не доцільно, оскільки два терміни стосувалися одного народу, тому у статті ці запозичення подаємо сукупно.

1,23% – чеська, 0,28% / 1,26% – угорська, 0,21% / 0,97% – турецька, 0,08% / 0,36% – арабська, 0,07% / 0,31% – тюркська, італійська і французька, 0,04% / 0,21% – гебрейська, 0,02% / 0,13% – молдавська, литовська, перська, татарська, 0,02% / 0,10% – румунська, 0,01% / 0,05% – російська, 0,005% / 0,02% – єврейська, монгольська, хорватська, болгарська мови. Отже, саме польська і церковнослов'янська мови були найактивнішими джерелами запозичень (76,51% від усіх запозичень). Статистичні обчислення вказують на домінуючу позицію польської мови в цьому процесі. На окрему увагу заслуговує той факт, що через польську та церковнослов'янську мови запозичено чимало лексем з латинської, німецької та інших мов, а це збільшує значимість перших двох мов у процесі засвоєння чужих слів українською мовою. Уважаємо, що вибірка 15 томів повністю відображає загальну тенденцію процесу запозичення, оскільки вже з 9-го тому не з'явилося жодної нової мови-джерела і не дуже змінювалися відсоткові відношення.

Серед 23-ох мов, які постачали іншомовні слова до словника української мови, є шість, народи яких були безпосередніми сусідами України впродовж багатьох століть: поляки, угорці, молдавани, румуни, литовці, росіяни. Однак, тільки польська мова серед шести зіграла важливу роль у формуванні української літературної мови XVI – першої половини XVII ст. Правда, в реєстрі вказаного словника зафіксовано 2 русизми: *бобьль*, *бовдырь* [11: 133]. За своїм характером вони суттєво відрізняються від інших груп запозичень, це прізвиська, задокументовані в «Реєстрі запорожського війська 1649 р.» [12]. Таким чином, ми тільки умовно можемо зараховувати їх до запозичень (99,9% чужомовних слів, зафіксованих у цьому словнику, є власне запозиченнями, оскільки належать до загальних назв або граматичних одиниць, зокрема сполучників, прийменників і т.д.).

2. Ознаки опозиції «сильний» – «слабкий» у контексті міжкультурної комунікації

Наявність писемної форми мов, які контактують. Писемна форма мови в усі часи мала більший авторитет, ніж усна форма, на що неодноразово вказували лінгвісти [13: 27, 30]. Українська мова мала писемну форму щонайменше з XI ст. Найстарішою відомою пам'яткою, яка документує риси цієї мови, є «Сборник Святослава» 1076 р., пізніше «Руська правда» (оригінал XI ст, Синодальний список 1282 р.), а також «Слово о полку Ігоревім» XII ст.² Відмітимо перевагу юридичної складової в лексиці двох перших творів. Використання української писемної ділової (юридичної) мови було безперервним. Зокрема українською мовою (простою руською) у Великому Литовському князівстві XIV – XV ст. велися судові акти [16]³. Цю писемну практику в державному і судовому листуванні зафіксував «Литовський статут» (XVI ст.) Великого князівства Литовського, який велів: «А писарь земьски(й) маеть по руску литеррами и словы рускими вси листы, выписи и поэвы писати а не и(н)шимь езъкомь и словы» (цит. за: [19: 59]).

² Говорячи про староукраїнську добу (900/1000 – 1350 від Христа), О. Горбач відмічає такі стилі функціонування староукраїнської мови: «правно-ділові, світсько-літературні жанри, дружинний епос, частково літописання» [14: 8]. На народну основу мови «Руської правди» та «Слова ...» вказує С. Обнорський (щоправда у контексті російської народної мови): «виокремлюється Руська правда з повністю відсутніми церковнослов'янськими; власне таке ж і Слово о полку Ігоревім» [15: 34].

³ Дослідники вважають, що, попри наявність у тих чи інших пам'ятках суто українських чи білоруських рис, «проста» книжна мова була спільною для обох народів [17: 46]. На території Польсько-Литовської держави проста руська мова виконувала функцію, тождяну польській літературній мові, хоча й не була позбавлена локальних українських чи білоруських рис [18: 7].

Російська мова аналізованого періоду, на відміну від української, не мала такої писемної традиції: у всіх сферах державного життя Росії функціонувала церковнослов'янська мова, російська ж мова обслуговувала побутову сферу. В. Виноградов зазначає, що «Російською літературною мовою середньовіччя [до другої половини XVII ст. – Г. Л.] була мова церковнослов'янська» [20: 10]. Цієї ж думки він дотримувався і обґрунтовуючи роль церковнослов'янської мови до XVII ст. (яка тоді скріплювала систему літературної мови) [20: 102]. Усі зразки писемної російської побутової мови В. Виноградов ілюстрував «Граматикою» Г. Лудольфа (1696 р., написана латинською мовою), а ще творами старообрядців, зокрема Аввакума [20: 52]. Важливо, що усі ці тексти датуються другою половиною XVII ст. Однак в межах Російської держави функціонувала й українська мова: досліджуючи дипломатичну кореспонденцію російської мови, С. Кохман дійшов висновку, що в аналізованих ним текстах «є значні руські нашарування (старобілоруські чи староукраїнські). Походять вони з документів, написаних руською мовою, яка повсюдно застосовувалася в дипломатичних стосунках між Польщею і Московською державою у XV–XVII ст.» [21: 23].

Участь мов у загальноєвропейському культурно-економічному і суспільно-політичному контексті. Серед частини міського населення України XVI – першої половини XVII ст. поширювалися гуманістичні погляди, що готували ґрунт для приєднання цих земель до загальноєвропейських культурно-ідеологічних [22: 36] та реформаційних рухів. З ними пов'язана поява рукописних Євангелій, Апостолів та інших церковних книг у перекладі українською книжною мовою, що заклали початок процесу формування української літературної мови. Напрямо реформаційних впливів (Німеччина→Чехія→Польща) значною мірою позначився на лексичній системі української літературної мови, про що свідчить велика кількість запозичень із німецької, чеської та, особливо, з польської мов.

Російська мова зосталася поза цими західноєвропейськими процесами. А. Курбський про аналізований період існування Російської держави писав, що царство Російське було закрите «аки в аде твердыни» (цит. за: [23: 237]). У Росії реформаційні ідеї майже не мали впливу, що було зумовлено, на думку автора статті «Біблейні переклади» у енциклопедії Ф. Брокгауза та І. Ефрона, «відсутністю тих інтелектуальних та релігійних запитів, які хвилювали Русь Південно Західну [Україну – Г. Л.], і взагалі низьким рівнем просвіти» [24: 693]. На різний шлях розвитку Росії в середині XV–XVI ст. та України, вписаної у європейський контекст, вказує Я. Лур'є: «Розбіжність у шляхах економічного і політичного розвитку між Росією XVI ст. і країнами Західної Європи зумовило й суттєві розбіжності в культурному розвитку Русі [Росії – Г. Л.] та Заходу» [23: 243], і далі: «У Росії не було епохи Відродження, як на Заході» [23: 290].

У силу вказаних причин фіксується вплив саме української мови та культури на російську XVII ст. Зокрема, в «Історії російської літератури XV–XVII ст.» стверджується, що в російській літературі XVII ст. «постійно діючим фактором стала орієнтація на досвід поезії України, Білорусії, Польщі» [25: 311]. І далі: «Твір Хворостиніна [придворного поета – Г. Л.] не оригінальний. Це переклад (чи, точніше, переказ) одного українського полемічного твору, також віршованого» [25: 312]. З цього ж приводу цитований уже тут Я. Лур'є пише: «З кінця століття [XVI ст. – Г. Л.] з часів Бориса Годунова, почалося свого роду російське «повернення в Європу», переорієнтація на Україну, Білорусію, Польщу ... польські, особливо ж українські та білоруські впливи міцно вкоренилися у московській культурі» [23: 294], і далі: «українсько-білоруські та польські витоки московського віршування ... очевидні» [23: 295].

Вплив української літературної мови на російську другої половини XVII–XVIII ст. відмічав В. Виноградов: «у другій половині XVII ст. ... російська літературна мова піддається сильному впливу української літературної мови (церковно-книжної, світськоділової і художньої)» [20: 25]; «[просторіччя міста в XVII ст. – Г. Л.] почало енергійно вбирати в себе нові жаргонні та професійні різновиди мовлення, які йшли з німецької слободи або прибували з ... України і Білорусії» [20: 63]; «глибокі сліди польсько-українського впливу, особливо в ліричному стилі початку XVIII ст.» [20: 95]; «в демократичних «міщанських» стилях російська літературна мова XVIII ст. більше «простонародна», більш архаїчна, ... менш «літературна». ... Характерна, наприклад, довга живучість українсько-польських віршів, кантів, псалмів і древніх перекладних повістей у «середньому стані» впродовж XVIII ст.» [20: 97] та ін.

Використання живої народної мови в усіх жанрах літератури та церкви. Реформаційні ідеї в Україні знайшли сприятливий ґрунт, унаслідок чого жива народна мова набула права існування у всіх жанрах літератури⁴ і навіть у царині церкви, що спостерігаємо вже з кінця XV ст. (Четія 1489 р., Пересопницьке Євангеліє 1556 р. і т.д.). У цей період проповіді на Україні виголошувались українською мовою, про що свідчать томи текстів XVII ст. («Ключь Разумнія» 1659, 1660, 1663 і 1665 рр. І. Галатовського; «Огородокъ Маріи» 1676 р. та «Вһнецъ Христовъ» 1688 р. А. Радивиловського; багато інших праць українських проповідників: Л. Карповича, Л. Барановича, св. Д. Ростовського (Туптала) та інші [26: 26]. За свідченням І. Огієнка, Євангелія в українській церкві дуже часто читалася українською мовою, для чого ще в XVI ст. були здійснені її переклади (в 1556 р. у Пересопниці (Волинь), в 1571 р. у Володимирі Волинському, в 1580 р. переклад В. Тяпинського, в 1581 р. – В. Негалевського, Літківська Євангелія, низка так званих Учительних Євангелій українською мовою (друкованих і недрукованих) 1595, 1606, 1616, 1619, 1637, 1696 рр. та ін. [26: 26]. Українська релігійно-публіцистична мова помітно збагатилася своїм словником (у тому числі й запозиченнями), тому в другому десятилітті XVII ст. у Києві українською мовою перекладали фрагменти богослужбових текстів, підготували перший зведений виклад основ православного віровчення («Православне ісповідання віри») і опублікували щонайменше чотири видання укладеного на його основі короткого катехізису «Собрание короткой науки о артикулах віри» (у 1645 р. він виходив друком двічі українською і польською мовами [27: 165, 188, 189]). Мова цих творів стала загальноприйнятою нормою в українській православній церкві та мала чималий вплив на церковну мову Росії. (Хоча церковнослов'янська мова в Україні залишалася і надалі єдиною в літургії і переважала в патристиці, агіографії, богослов'ї тощо [27: 175]).

Факт входження української літературної мови в церковний ужиток сприяв сакралізації української мови, підвищенню її авторитету, активному розвитку її словникового складу, що в сукупності все більше прирівнювало її до церковнослов'янської сакральної мови. Саме це прискорило процес входження української літературної мови в усі сфери життя українського суспільства.

У зв'язку з новим статусом української мови, а звідси й інтересом до її складу та форми, в Україні з'явилися перші словники («Лексис» Л. Зизанія, Вільна, 1596 р.; «Лексикон словенороський» П. Беринди, Київ 1627 р.) та граматики цієї мови («Грамматика словенская» І. Ужевича (латинською мовою) 1643 та 1645 рр.).

⁴ Найпотужніший поштовх до використання народної мови у літературному вжитку дала Реформація (огляд цього процесу див.: [24: 685]).

У Росії XVI–XVII ст. церковну сферу офіційно обслуговувала лише церковнослов'янська мова. Тут аж до середини XVIII ст. (1751 р.) не з'явилося жодних перекладів Святого Письма на російську мову [28: 27; 24: 679], тому й не розпочався процес витворення літературної російської мови на народній основі, подібно як це вже сталося в Україні⁵. Перший загальновизнаний і авторитетний донині в Росії переклад Біблії російською мовою був здійснений Синодальною палатою тільки в 1786 р. Щоправда, за Петра I російська розмовна мова повільно входить у церковний вжиток (19 квітня 1724 р. Петро I дав розпорядження синоду створити катехізис [29: 181]). Констатуємо, що між подібними процесами в Україні та Росії відстань майже півтора століття.

Звідси стає зрозумілим, чому саме українська мова церкви тривалий час впливала на російську церковну мову. На думку В. Виноградова, в XVI–XVII ст. «виправлення московських богослужбових книг за львівськими і київськими зразками, церковно-адміністративна, богословська та філологічна діяльність київських учених у Москві призвели до зближення церковнослов'янської мови московської традиції з церковнослов'янською мовою України. ... Захоплення київським партесним «гласомательним» співом і київськими півчима, яке було розповсюджене в колах вищого духовенства та знаті, укріплювало в церковній вимові українські риси» [1: 23]. У церковній сфері встановлюється соціально-стилістична опозиція між російською літературною мовою, яка реформувалася на базі західно-європейських традицій та на основі українсько-латинсько-польського просвітництва, і між старомосковською церковнослов'янською мовою, яка поступово йде в розкольніцьке підпілля [20: 41–42]⁶. Вплив української церковної мови в Росії почали ліквідувати за Філарета, який заборонив увозити, зберігати і читати видання єдиновірних українських і білоруських типографів. У 1627 р. заборону наклали на «Катехізис» українця Л. Зизанія, а «Учительне Євангеліє» К. Транквіліона особливим посланням було наказано «зібрати і на пожарах спалити» [23: 294–295]. У часи правління Петра I розпочато боротьбу за повне знищення українських богослужбових книжок [31: 10]. Але і в цей період, за свідченням О. Сумарокова, українська церковна мова мала чималий вплив на російську церковну мову [32: 26]. Однак боротьба між українською та російською мовами в самій Україні другої половини XVII ст. була не на користь першої. О. Горбач стверджує, що упадок української державності призвів до витіснення української ділової мови з ужитку в XVI ст. на Західній Україні, а з падінням Гетьманщини в XVII ст. – на Лівобережжі. Подібне сталося й з мовою літературних жанрів у XVIII ст., а також з мовою церкви у XIX ст. [33: 9].

Сказане вище дозволяє зрозуміти, чому інтерес до живої розмовної російської мови в самій Росії тривалий час був відсутнім (у порівнянні з європейськими країнами). Так, першу російську граматику в Росії М. Ломоносов написав лише в 1755 р. (опубліковано в 1756 р.), тобто вона вийшла на століття пізніше від українських

⁵ У Росії одиничні спроби перекласти Святе Письмо на народну розмовну мову здійснені 1680 р. (у Москві друкується «Псалтир рифмовторная» Симеона Полоцького); 1683 р. («Псалтир» переклав Авраам Фірсов – заборонений церквою); 1705 р. («Новий Завіт» Глюка – доля перекладу невідома) [24: 693].

⁶ Саме в старообрядницькому середовищі були здійснені перші спроби введення російської розмовної мови до церковного вжитку. Зокрема з другої половини XVII ст. старообрядець Аввакум, звертаючись до царя Олексія Михайловича, ратував за входження народної російської мови в церковний вжиток: «Говори своєю природною мовою, не принижуючи її й у церкві, й у домі, й у приповідках» [26: 475]. Нагадаємо, що ці проблеми в Україні обговорюються ще з початку XVI ст.

граматик⁷. На неї чималий вплив мала «Граматика» М. Смотрицького, тому вона певною мірою відображала й українські граматичні, лексичні та акцентуаційні риси. Свого часу О. Сумароков констатував залежність ломоносівського високого стилю від української традиції [32: 26]. Крім того, у частині синтаксису «Граматика» М. Ломоносова значною мірою орієнтувалася на церковнослов'янську мову, а не на російську розмовну [20: 124]. Для повноти картини звернемо увагу й на те, що російська літературна мова петровської епохи, незважаючи на змішаний склад (церковнослов'янізми, численні запозичення з латинської, польської, української, білоруської та інших мов, а також просторічна російська мова) не перестала називатися «славенською» подібно до церковнослов'янської мови, чітко демонструючи таким чином органічний зв'язок з останньою.

Українська літературна мова XVI – першої половини XVII ст. мала вплив і на лексикографічну діяльність росіян. Так, О. Веселовський, російський повірений у Відні, звітував Петру I про мовні впливи на переклади лексиконів [29 : 234].

Висновки

1. Мовні контакти між українською та російською мовами існували як результат політичних, воєнних, культурних, церковних і наукових зв'язків цих народів впродовж XIV – першої половини XVII ст., однак вплив російської мови на українську писемну був відсутній.

2. Опозицію «сильний» – «слабкий» у міжкультурній комунікації двох сусідніх народів аналізованого періоду визначають ознаки: писемний характер української мови найпізніше з XI ст. – російської мови з XVIII ст.; входження української мови кін. XV – першої половини XVII ст. у контекст західноєвропейських культурних, церковних, економічних змін, що зумовило досить активний процес її розвитку, російська мова перебувала практично поза цим процесом, що гальмувало її розвиток; використання української мови з кінця XV ст. у церковному вжитку, що її сакралізує, суттєво підвищує авторитет і викликає інтерес до її словника та граматики; обслуговування церковної сфери в Росії церковнослов'янською мовою, тому російська мова мала побутову сферу вживання і випрацювала свою літературну норму лише з другої половини XVIII ст.

3. Українська мова стосовно російської XIV – першої половини XVII ст. перебувала у «сильній» позиції, внаслідок чого саме російська мова того періоду зазнавала впливу української.

1. *Вессен Э.* Скандинавские языки / Э. Вессен – Москва : Госинязиздат, 1949. – 166 с.
2. *Стеблин-Каменский М. И.* История скандинавских языков / М. И. Стеблин-Каменский – Москва–Ленинград : Изд-во Акад. наук СССР. – 1953. – 340 с.
3. *Ковалів П.* Лексичний фонд літературної мови Київського періоду X – XIV ст. : [монографія] / П. Ковалів. – Нью-Йорк. – 1964. – Т.2. – 323 с.
4. *Буслаев Ф. И.* Иностранные слова в славянских наречиях / Ф. И. Буслаев // Журнал Министерства народного просвещения. – 1867. – Август. – Ч. СXXXV. – отделение 2 – С. 540 – 560.
5. *Задорожный Б.* История языка и экстралингвистические факторы / Б. Задорожный // Вопросы языкознания – Москва. – 1975. – № 1. – С. 178–194.

⁷ Перша російська граMATика Г. Лудольфа, написана латинською мовою в 1696 р. в Англії (Оксфорд). У 1693–1694 рр. автор перебував у Росії з дипломатичною і комерційною метою, тоді й вивчив російську розмовну мову. Нетривале знайомство Г. Лудольфа з цією мовою все ж дозволило йому як філологу задокументувати окремі риси тогочасної побутової російської мови. Однак сучасні російські дослідники російської мови не наважуються з певністю користуватися даними цієї «Граматики» як достовірними. Зразком для цієї праці була «Граматика...» М. Смотрицького [15: 146]. У «Граматичі» Г. Лудольфа відображені окремі білорусько-українські мовні риси [15 : 161–162]. У Росії XVIII ст. цей твір довгий час був невідомий [15: 162].

6. *Rybicka H.* Losy wyrazów obcych w języku polskim / H. Rybicka. – Warszawa. – 1976. – 152 s.
7. *Budniak D.* Adaptacja wyrazów polskich we współczesnym ukraińskim języku literackim / Budniak D. – Opole : WSP. – 1993. – 137 s.
8. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. / [ред. Л. Л. Гумецька, І. М. Керницький]. – Київ : Наукова думка, 1977, 1978. Т. 1–2. – 1221 с.
9. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / [ред. Д. Г. Гринчишин, У. Я. Єдлінська, Л. М. Полюга, М. І. Чікало]. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Вип. 1–15. – 1994 – 2010. – 3592 с.
10. *Гонтарук Л. В.* Характер запозичень із польської мови в українську XVI–першої половини XVII ст. / Л. В. Гонтарук // Проблеми слов'янознавства. – Львів : Ін-т славістики Львівського нац. ун-ту ім. І. Франка, 2004. – № 54. – С. 78–103.
11. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / [ред. Д. Г. Гринчишин, У. Я. Єдлінська, Л. М. Полюга, М. І. Чікало] – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Вип. 2. – 1994 – 151 с.
12. Реєстръ запорожскому войску 1649 г., съ гербомъ Хмельницкаго и подписями Богдана Хмельницкаго и Ивана Выговскаго. – Зберігається в ЦДАДА Росії, ф. 196 (ф. Ф. Мазурина), оп. 1, спр. 1691.
13. *Tolstaja O.* Tekst ustny w języku i kulturze / O. Tolstaja // Etnolingwistyka. – Lublin : UMCS, 1992. – №5. – S. 27 – 30.
14. *Горбач О.* Засади періодизації історії української літературної мови й етапи її розвитку / О. Горбач // Другий міжнародний конгрес українців. – Львів : Атлас, 1993 – 245 с.
15. *Обнорский С. П.* Избранные труды по русскому языку : [монография] / С. П. Обнорский – Москва : ГУПИМП РСФСР, 1960. – 354 с.
16. Грамоти XIV ст. / упор. Пещак М. М. – Київ : Наукова думка, 1974. – 255 с.
17. *Нікалаеў М.* Палата кнігапісная. Рукапісная кніга на Беларусі ў X–XVIII стагоддзях / М. Нікалаеў – Мінск : Мастацкая літаратура, 1993.
18. *Rytter G.* Wschodniosłowiańskie zapożyczenia leksykalne w polszczyźnie XVII wieku / G. Rytter – Łódź : Wyd-wo Uniwersytetu Łódź Łódźkiego, 1992. – 172 s.
19. *Нудьга Г. А.* На літературних шляхах / Г. А. Нудьга – Київ. – 1990. – 346 с.
20. *Виноградов В. В.* Очерки по истории русского литературного языка XVII–XIX веков : [монография] / В. В. Виноградов. – Москва : Высшая школа, 1982. – 528 с.
21. *Kochman S.* Polsko-rosyjskie stosunki językowe od XVI do XVIII w. Słownictwo / S. Kochman. – Opole : OTRN, 1975. – 154 s.
22. *Подокшин С. А.* Франциск Скорина / С. А. Подокшин – Москва : Мысль. – 1981. – 215 с.
23. История русской литературы : В 4 томах : [учебник] / [ред. Д. С. Лихачёв, Г. П. Макогоненко] – Ленинград : Изд. Наука, 1980. – Т. 1. – 813 с.
24. *Брокгауз Ф.* Энциклопедический словарь / Брокгауз Ф., Ефрон И. – Спб : Издат. Брокгауза и Ефрона, 1891. – Т. 6. – 481–956 с.
25. История русской литературы XI–XVII веков : [учебник] / [ред. Д. С. Лихачёв]. – Москва : Министерство просвещения СССР. – ИРЛИ, 1985. – 432 с.
26. *Огієнко І.* Українська мова як мова Богослужбова. Право живої мови бути мовою церкви / І. Огієнко. – Тернів : «Благодійне вид-во Українська автокефальна церква» під ред І. Огієнка. – 1921. – 26 с.
27. *Ісаєвич Я. Д.* Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми : [монографія] / Я. Д. Ісаєвич. – Львів : Вид-во Місіонер, 2002. – 515 с.
28. *Огієнко І.* Українська літературна мова XVI ст. і Крехівський апостол 1560-х р.: В 2 томах / І. Огієнко – Варшава. – 1930. – Т. 1. – 520 с.
29. *Пекарський П. П.* Наука и литература в России при Петре Великом: В 2 томах / П. П. Пекарський – Санкт-Петербург. – 1862. – Т. 1. – 572 с.
30. Сочинения протопопа Аввакума // Памятники истории старообрядчества XVII в. – Ленинград : Изд-во АН СССР – 1927. – Кн. 1. – Вып. 1. – 960 столб. – ХСМІІІ с. – Хранится в Русской исторической библиотеке. – Т. XXXIX.

31. *Огієнко І.* Методологія перекладу Святого Письма та Богослужбових книг на українську мову / І. Огієнко. – Варшава. – 1927. – 33 с.
32. *Сумароков А. П.* Полное собрание всех сочинений в стихах и прозе [...]: В 10 томах / А. П. Сумароков. – Москва: Университетская типография Н. Новикова, Изд. 2-е. – 1787. – Т. 10.
33. *Горбач О.* Генеза української мови та її становище серед інших словянських / О. Горбач // Фенікс – Дітройт–Мюнхен. – 1992. – Ч. 2. – № 10. – С. 3–16.

**OPPOSITION "STRONG"–"WEAK" IN INTERCULTURAL
COMMUNICATION (ON THE MATERIAL OF THE UKRAINIAN AND RUSSIAN
LANGUAGES OF THE 14th – THE FIRST HALF OF THE 17th CENTURIES)**

Larysa Hontaruk

*Ivan Franko National University in Lviv
vul. Universytetska 1, Lviv, 79000, Ukraine
larysagontaruk@i.ua*

The article discusses the relations of the Ukrainian and Russian languages in the 14th – the first half of the 17th centuries. It aims at tracing the reasons why two historical dictionaries of the Ukrainian language did not demonstrate the influence of the Russian language on Ukrainian. The tasks are the following 1) to statistically estimate the number of borrowings in the Ukrainian written, later literary, language on the basis of Ukrainian historical dictionaries; 2) to trace the characteristic features of the opposition "strong" – "weak" by disclosing extralinguistic factors of the Ukrainian and Russian languages functioning in the 14th – the first half of the 17th centuries.

The scope of borrowings in the Ukrainian written language is reflected in word-lists of historical dictionaries of the Ukrainian language of the 14th-15th centuries and the 16th – the first half of the 17th centuries which are studied in the present article. The dictionaries register 23 languages which supplied the thesaurus of the Ukrainian language with foreign words. They include six languages spoken by Ukraine's neighbouring nations during many centuries: Poles, Hungarians, Moldavians, Romanians, Lithuanians and Russians. There are not any Russian borrowings in the "Dictionary of the Ukrainian language of the 14th – 15th centuries". Among 3799 foreign words registered in the "Dictionary of the 16th – the first half of the 17th centuries" there are only 2 Russian words which are surnames from the Zaporizhia army register. Thus, two historical dictionaries reflect absence of linguistic contacts within Russian-Ukrainian vector of influence.

Linguistic contacts between the colloquial Ukrainian and Russian languages took place during the indicated period as a result of different relationships between nations, though the Russian language had no influence on the Ukrainian written language. The reasons for this phenomenon are the following: 1) the written character of the Ukrainian language since the 11th century and of the Russian language since the 18th century; 2) involvement of the Ukrainian language into the context of Western European processes at the end of the 15th – the first half of the 17th centuries, which caused its intensive development; 3) application of the Ukrainian language since the end of the 15th century in ecclesiastical writings, which made it sacramental, raised its authority and provoked interest to its vocabulary and grammar; in Russia ecclesiastical sphere was served by the Church-Slavonic language, therefore the Russian language was limited by everyday sphere of usage and started elaborating its literary norms only since the second half of the 18th century. Consequently, the Russian language of that period was in the "weak" position and was largely influenced by the Ukrainian language.

Key words: linguistic contacts, extralinguistic factor, "strong" position of language, "weak" position of language.

Стаття надійшла до редколегії 25. 06. 2014
Прийнята до друку 30. 09. 2014